

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:34

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.62>

Надія Михайлівна Демиденко,

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Сумська філія,
кафедра гуманітарних дисциплін (професор);*

<https://orcid.org/0000-0002-4392-6722>,

e-mail: nadiyademidenko@ukr.net;

Тетяна Львівна Білоус,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Сумська філія,
кафедра гуманітарних дисциплін (доцент);*

<https://orcid.org/0000-0002-1977-8758>,

e-mail: biloustetyana1966@gmail.com

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Проведено детальний аналіз взаємозв'язку психології та юридичної психології. Виокремлено ключові загальнонаукові ознаки психології, які становлять базис змісту юридичної психології. Досліджено наукові підходи до визначення юридичної психології. Розглянуто концепції вчених із приводу складу предмета та сутності методу юридичної психології. Наведено авторське бачення поняття, предмета і методу юридичної психології.

Ключові слова: психологія, юридична психологія, зміст юридичної психології, предмет і метод юридичної психології.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Професія юриста багато в чому пов'язана із щоденним спілкуванням зі значною кількістю людей з різним рівнем освіти, інтелектуальними можливостями, емоційним станом. Таке спілкування часто відбувається в умовах стресових станів, надзвичайних ситуацій, конфліктів. Ця думка підкреслює особливу соціальну роль і значення діяльності юриста, який має знатися не лише на правовому матеріалі, а й глибоко розуміти людей – основних «атомів» всіх без винятку суспільно-правових відносин, для чого юрист повинен володіти інструментами юридичної психології.

Стан дослідження проблеми

Зміст, значення, структура та багато інших особливостей юридичної психології не просто як професійної властивості правників, а й окремій науковій галузі багаторазово опрацьовувалися різними вченими. Вказані аспекти були предметом робіт О. М. Бандурки, В. В. Бедь, С. П. Бочарової, С. Ю. Гуцола, Є. В. Зелянської, В. О. Коновалова, Н. І. Овчаренко, О. Ф. Скакун, В. Ю. Шепітька та багатьох інших дослідників. Утім, незважаючи на чималу кількість наукових робіт, у юридичній літературі досі не вироблено єдиного підходу до поняття, предмета і методу юридичної психології.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб запропонувати новий підхід до визначення поняття, предмета і методу юридичної психології як науки. Досягнення цієї мети зумовлює необхідність вирішення таких *завдань*: 1) проаналізувати зв'язок класичної психології та юридичної психології й констатувати відмінність наукових течій; 2) побудувати дефініцію юридичної психології; 3) встановити та визначити метод і предмет юридичної психології.

Наукова новизна дослідження

У роботі на основі глибокого опрацювання наукового матеріалу узагальнено розуміння поняття, предмета і методу юридичної психології.

Виклад основного матеріалу

Юридична психологія є відгалуженням класичної психології, що зумовлює більшість ключових аспектів. В архаїчному уявленні про психологію її пропонували розуміти як науку про людську душу. Вона, абстрагуючись від теократичних уявлень, розкривається як сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній, суб'єктивний світ людини, а також сукупність основних рис особистості, її життєвих інтересів, переконань, ідеалів, моральних цінностей, її ставлення до суспільства, до інших людей, до своїх обов'язків і до себе самої [1, с. 555].

Цю логіку переймають О. В. Скрипченко, А. В. Долинська, З. В. Огороднійчук, І. С. Булах та інші автори підручника «Загальна психологія», які наголошують, що психологічна наука вивчає такі психічні явища: 1) психічні процеси, до яких входять відчуття, сприймання, запам'ятовування, мислення, уява, почуття тощо; 2) психічні стани – уважність, байдужість, спокій, схвильованість, піднесення, зацікавленість тощо; 3) психічні властивості – спостережливність, чутливість, розумові, емоційні, вольові якості людини, її здібності, риси характеру тощо. Продукти психіки здійснюють взаємодію людини з оточенням; допомагають людині орієнтуватись у середовищі, забезпечують її успіх в усіх видах діяльності (ігровій, навчальній, трудовій та ін.) [2].

При цьому, на наше переконання, в сучасній науковій думці потребують осмислення й питання трансперсональної психології, психології натовпу чи масової поведінки. Ці напрями не є новітніми, окремі з них сягають своїм корінням першої половини минулого століття. Але вони все ще зберігають значний гносеологічний потенціал, а також потребують сучасного осмислення в процесі стрімкого розвитку цифрових технологій, зокрема технологій з ознаками штучного інтелекту.

Аналізуючи складний зміст науки психологія, Т. В. Матвієнко й О. М. Пасько наголосили, що вона формувалась упродовж століть і бурхливо розвивається в сучасних умовах науково-технічного поступу в нерозривному взаємозв'язку з іншими галузями наукового знання й суспільної практики. Психологія як наука становить систему пов'язаних між собою та з іншими науками галузей. Передусім це соціальна, історична, економічна, етична, юридична, політична психологія, психолінгвістика та психологія мистецтва [3].

Погоджуючись із позицією дослідників, ми також хочемо наголосити на принципово важливій ролі психології в міждисциплінарних дослідженнях. Саме психологія пов'язує окремі напрями досліджень навколо осмислення особистості, її мислення, сприйняття явищ і процесів.

Отже, узагальнено під психологією варто розуміти науку про внутрішній вимір людини, її почуття, емоції та емоційні стани, яка спрямована на аналіз та вивчення: по-перше, психічних процесів та особливостей їх перебігу; по-друге, впливу оточення та об'єктивної реальності на психічний стан; по-третє, особливостей сприйняття людиною процесу життєдіяльності в цілому, а також його окремих етапів.

Юридична психологія переймає ці властивості, але має додаткову кваліфікуючу, правову ознаку, яка прямо впливає на її зміст, предмет і метод. Намагаючись пояснити окреслену специфіку, В. Ю. Шепітько та В. О. Коновалова стверджують, що юридична психологія – це наука, яка досліджує закономірності психіки людини, що виявляються у сфері суспільних відносин, які регулюються правом [4].

Щодо точності цього визначення питань не виникає, проте вважаємо за доречне розширити наведене в ньому коло суспільних відносин, що становлять предмет юридичної психології, зокрема тими, що регулюються й іншими нормами, наприклад нормами моралі, але становлять інтерес для юридичної психології з позиції дослідження нею окремих особливостей психіки людини поза суспільними відносинами, які регулюються правом.

В. Й. Бочелюк пропонує розуміти юридичну психологію як галузь загальної психології, в межах якої вивчаються закономірності й

механізми психічної діяльності людей у сфері регульованих правом відносин [5, с. 18–19]. У цьому визначенні, крім характеру суспільних відносин, про що ми зазначали вище, також на окрему увагу потребує категорія «закономірності й механізми психічної діяльності». Цікаво також, що дослідник розглядає цю категорію саме крізь призму діяльності, адже психіка є продуктом діяльності головного мозку. Ми в цілому погоджуємося з такою позицією, але зауважимо, що під закономірностями розглядають повторювані на основі певної системи з визначеною періодичністю процеси, які мають місце у психічній діяльності. А під механізмами розуміємо певні інструменти, об'єднані у стійкі системи сукупності явищ, особливостей, що зумовляють настання певних наслідків, породжують окремі процеси.

Згідно з науковою концепцією О. М. Бандурки, С. П. Бочарової та Є. В. Землянської юридична психологія – це одна з галузей загальної психології. Психічні процеси, риси особистості специфічно проявляються і формуються в різних видах діяльності, у зв'язку з чим виокремлюють прикладні галузі психології, що досліджують відповідні теоретичні та практичні проблеми поведінки людини (педагогічна, соціальна психологія, психологія праці тощо). З огляду на це предметом юридичної психології науковці визначають вивчення закономірностей поведінки людей у системі правових відносин, а також аналіз структури та видів юридичної діяльності [6].

Як бачимо, дослідники дещо конкретизують предмет юридичної психології категорією «поведінка людей». Ми вважаємо, що це дозволяє виокремити найбільш важливі та характерні для юридичної сфери типи поведінки людей, осмислити їх та розробити на основі їх ґрунтовного аналізу дієві рекомендації.

У своїй дисертації С. В. Савчук висловлює таку думку: «Юридична психологія, концептуальною основою якої є психологічна теорія права, ставить за мету вивчення психологічних аспектів правових явищ і процесів, виявлення фундаментальних психологічних констант правового пізнання і функціонування права та розробку на цій основі теорії їх структурно-функціональної дії [7, с. 163–164].

Наведене визначення є доволі розгорнутим, у ньому значно розширений предмет юридичної психології, тому ми поділимо його на складові та розглянемо кожну з них окремо.

Так, у запропонованому визначенні предмет юридичної психології складається з таких складових (компонентів).

1. Психологічні аспекти правових явищ і процесів. При цьому дослідник не уточнює, які саме психологічні аспекти, але ми вважаємо, що найбільш значущі ті, що проявляються в юридичній діяльності та науці, а також ті, що вивчають психіку людини з тих позицій, які є важливими в правовій думці та суміжних із правом галузях знань.

2. Фундаментальні психологічні константи правового пізнання й функціонування права. Ці компоненти предмета юридичної психології, запропоновані дослідником, ми розуміємо як відносно стійкі категорії загальної теорії права та окремих галузей права, визнані правовою наукою та закріплені на нормативно-правовому рівні.

Окремо ми хотіли б звернути увагу на те, що, на наше переконання, юридична психологія більше фокусується на дослідженні поведінки, характерної для особи правопорушника, зокрема агресії як відхилення від норми, певного порушення правил сумісного існування людей, яке необхідно стримувати, приборкувати чи викоринювати [8, с. 39]. При цьому ми аж ніяк не применшуємо ролі законослухняної поведінки як складової предмета юридичної психології, зокрема поведінки жертви.

На основі проаналізованих вище поглядів нами було запропоноване авторське визначення юридичної психології, під якою ми розуміємо науку про психічний, емоційний, почуттєвий стан людини в аспекті її участі у правових відносинах як суб'єкта права, який реалізує відповідні права та виконує покладені на нього обов'язки та якому властиві значущі для психології та права особливості.

Під методом юридичної психології ми розуміємо систему спеціальних теоретичних і практичних засобів, способів та заходів, які дозволяють проаналізувати складові предмета юридичної психології, вивчити їхні закономірності та сформулювати на основі цього обґрунтовані висновки та наукові концепції.

На основі проаналізованих джерел і виробленого авторського підходу вважаємо, що предметом юридичної психології є:

1) особливості перебігу психічних процесів при вступі людини в суспільно-правові відносини відповідної галузевої належності та участі в них;

2) особливості впливу на емоційний та почуттєвий стан людини тих чи інших юридичних фактів та юридично значущих подій;

3) процес сприйняття людиною правової реальності, усвідомлення наданих їй прав та обов'язків, шляхів і порядку їх реалізації тощо;

4) організація людиною своєї поведінки як учасника суспільно-правових відносин.

На основі осмислених нами категорій, проаналізованих джерел, позицій провідних науковців у галузі можемо запропонувати перспективні напрями подальших досліджень у сфері проведеного нами дослідження:

1) переосмислення категоріального апарату юридичної психології в контексті новітніх цифрових, безпекових викликів, що постають перед українським суспільством;

2) проведення міждисциплінарних досліджень широкого кола проблем юридичної психології, що межують з іншими галузями знань;

3) новітнє осмислення питань трансперсональної психології, психології натовпу чи масової поведінки з урахуванням розвитку цифрових технологій, зокрема технологій з ознаками штучного інтелекту.

Висновки

У підсумку проведеного наукового дослідження варто вказати, що юридична психологія нерозривно пов'язана із психологією в цілому як наукою про людину та її внутрішній світ, але обмежується дотичними до права проблемами. При цьому ми акцентуємо увагу саме на необхідності широкого розуміння предмета юридичної психології. Адже, як зауважують окремі дослідники, наукові погляди яких були детально нами проаналізовані, юридична психологія досліджує лише ті суспільні відносини, що регулюються правом. На наше переконання, коло таких відносин може бути розширено і тими відносинами, явищами, процесами, що безпосередньо не пов'язані з правом чи правовідносинами, але які можуть викликати науковий інтерес правників з огляду на їхній вплив, наприклад, на особу злочинця, детермінанти злочинності, розуміння жертви злочину. Коло таких питань частіше стосується саме кримінологічних досліджень, тому акцентуємо увагу на значному потенціалі міждисциплінарних досліджень окреслених нами проблем.

Список бібліографічних посилань: 1. Біологія : навч. посіб. / А. О. Слюсарев, О. В. Самсонов, В. В. Мухін та ін. 2-ге вид., випр. Київ : Вища школа, 1995. 607 с. 2. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, А. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2014. 464 с. 3. Матієнко Т. В., Пасько О. М. Психологія як наука : лекція. Одеса : Одеськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 27 с. 4. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 240 с. 5. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 336 с. 6. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология : учебник. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 596 с. 7. Савчук С. В. Юридична соціологія: предмет та її місце в системі юридичних наук : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Чернівці, 2002. 228 с. 8. Ларіонов С. О., Макаренко П. В., Доценко В. В. Поведінкова діагностика агресивної поведінки працівників національної поліції засобами психологічного тренінгу. *Право і безпека*. 2018. № 1 (68). С. 39–49. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.1.05>.

Надійшла до редколегії 19.05.2023

Прийнята до опублікування 22.06.2023

Demidenko N. M., Bilous T. L. Concept, subject and method of legal psychology

A conclusion has been drawn according to which the subject matter of legal psychology is: peculiarities of mental processes during entry and participation of a person in social and legal relations of the relevant sectoral affiliation; peculiarities of influence on the emotional and sensual states of a person of certain legal facts and legally significant events; the process of perception of legal reality by a person, awareness of the rights and obligations granted to him/her, ways and procedure for their implementation, etc.; organisation of a person's behaviour as a participant in social and legal relations. The method of legal psychology has been described as a system of special theoretical and practical tools, methods and measures which allow analysing the components of the subject of legal psychology, studying their regularities and formulating reasonable conclusions and scientific concepts on this basis.

It has been found out that legal psychology is the science of mental, emotional, and sensual states of a person in terms of his/her participation in legal relations as a subject of law who exercises the relevant rights and performs the duties assigned to him/her.

It has been noted that legal psychology is inextricably linked to psychology in general as a science of a person and his/her inner world, but is limited to the issues related to law. At the same time, the attention is focused on the need for a broad understanding of the subject matter of legal psychology, since legal psychology studies only those social relations which are regulated by law. It was emphasised that the range of such relations may be extended to include those relations, phenomena and processes which are not directly related to law or legal relations, but which may be of scientific interest to lawyers due to their impact, for example, on the personality of a criminal, determinants of crime, and understanding of a crime victim.

Key words: psychology, legal psychology, content of legal psychology, subject and method of legal psychology.

